

Mysz - na wsi najczęściej występuje mysz polna i domowa. Od wieków są one towarzyszkami człowieka. Według legend europejskich myszy doprowadzały do upadku wielu możnowładców, w tym również króla Popiela. W czasach głodu były poważnymi szkodnikami odżywiającymi się ziarnami zbóż, które stanowiły istotny element pożywienia ludzi. Kojarzone z biedą (stąd powiedzenie: biedny jak mysz kościelna), skromnością. Wierzono że powstały z burzy, zaś ich ostre zęby porównywano z piorunami.

Przepiórka - niewielki ptak należących do rodziny kurowatych. Upierzony maskująco, związany z polami uprawnymi, łąkami. Coraz rzadziej spotykana w krajobrazie rolniczym, objęta ochroną ścisłą. W niektórych regionach Polski na polu, po żniwach pozostawiano przepiórkom ofiarę w postaci kłosów i odrobiny chleba oraz soli.

Pszczoła - pierwsze wzmianki o pszczołach pochodzą sprzed około 2000 lat. Pszczoła miodna żyje w rojach – rozbudowanych społecznościach, gdzie każdy owad ma swoje zadanie do wypełnienia – od sprzątnięcia ula, po karmienie larw, a na zbieraniu nektaru i pyłku skończywszy. Pszczoły miodne porozumiewają się poprzez taniec – przekazując w ten sposób informacje o dostępności pożywienia w okolicy. Dzikie pszczoły (tzw. borówki) gniazdowały dawniej w dziuplach starych drzew, co zaczęto wykorzystywać w hodowli tworząc bogatą tradycję bartnictwa. Pszczoły są jednymi z najważniejszych zapylaczy, dzięki którym mamy tak bogatą różnorodność pożywienia. Od wieków uważane za niezwykle pracowite owady. Darzone ogromnym szacunkiem – w Wigilię gospodarz „dzielił się” z pszczołami w ulach opłatkiem. Do dziś pszczelarstwo – jeden z najstarszych i najbardziej tradycyjnych zawodów – traktowane jest z ogromnym szacunkiem.

Ropucha zielona – jest jednym z osiemnastu krajowych gatunków płazów. Wszystkie podlegają ochronie gatunkowej. Jest bardzo pożytecznym stworzeniem w gospodarstwie – odżywia się między innymi szkodnikami upraw. Niekiedy stanowi również pokarm dla ptaków i ssaków, choć zwierzęta te nie pożywiają się nią chętnie między innymi z powodu odstraszałającej wydzieliny, jaką ropuchy wytwarzają w gruczołach jadowych - paratydach. Płazy kojarzono m. in. z plagami egipskimi opisanymi w Biblii, dlatego nie odnoszono się do nich zbyt życzliwie. Wierzono, że stanowią wcielenie czarownic, kojarzono je z rzucaniem uroku.

Skowronek – ptak o niepozornym upierzeniu, które pozwala mu się dobrze maskować na terenach pól uprawnych. Pierwotnie skowronki były mieszkańcami stepów, przystosowały się do życia w towarzystwie człowieka w następstwie rozwoju kultury agrarnej. Na wsi od zawsze traktowany z dużym szacunkiem – zwiastował wiosnę, a jego piękny śpiew towarzyszył rolnikom aż do żniw. Jest symbolem poranka, ale także skromności, ciężkiej pracy. Hołubiony na wsi, według wierzeń chronił obejście, gospodarzy i mieszkańców.

Żuraw – duży, majestatyczny ptak. Poza człowiekiem nie posiada w zasadzie wrogów naturalnych. W locie można go rozpoznać po wyprostowanej szyi oraz po klągorze – charakterystycznym krzyku żurawi. Ptaki te od dawien dawna były szanowane – pełniły rolę przewodników i boskich wysłanników. Do dziś żurawie są symbolem wierności i mądrości.

Bez czarny – nazywany również hyczką, holundrem, czy też bzuwiną. Spotykany przy drogach, wśród zadrzewień śródpolnych, na ugorach i skrajach lasów. Do dziś kwiaty i owoce są stosowane w zielarstwie. Stosowany do wyrobu ludowych instrumentów. Dzięki szerokiemu zastosowaniu był otoczony szczególnym szacunkiem – zniszczenie krzewów było traktowane jako grzech. Niektóre ludy wierzyły, że w krzewach bzu mieszkają opiekuńcze duchy. Sadzony przy synagogach jako drzewo błogosławione.

Bylica – w Polsce występują dwa gatunki: pospolita oraz piołun. Spotykane na obrzeżach dróg, pól, na nieużytkach. Oba gatunki wykorzystywano w medycynie ludowej jako leki przeciwko robakom, wspomagające trawienie oraz w innych chorobach. Wierzono że włożenie bylicy do butów zapewniało wędrówkę nieskalaną zmęczeniem. Nacieranie się bylicą zastępowało kiedyś stosowanie dezodorantu, zapach chronił pszczelarzy przed użądleniami. W wierzeniach stanowiła postrach nieczystych, szatańskich mocy.

Chrzan – spotykany w stanie dzikim na polach i nieużytkach. Stanowił przyprawę, a także składnik sosów i dodatek do mięs oraz przy wypieku chleba. Stosowany w medycynie ludowej głównie w schorzeniach układu pokarmowego. Do dziś stanowi symbol siły i tężyzny fizycznej. Spożywany w czasie świąt Wielkiej Nocy jako symbol cierpienia Chrystusa.

Kalina – krzew popularny głównie na niżu. Od wieków wykorzystywany w medycynie ludowej – zarówno jego kora, białe kwiaty, jak i czerwone owoce. Napary, nalewki i soki przygotowywane z kaliny były remedium na bardzo szerokie spektrum schorzeń. Kalina symbolizowała piękno, młodość, niewinność, ale także cierpienie i smutek. Dawniej sadzona przy grobach młodych ludzi, miała symbolizować czystość ich duszy.

Klony – w Polsce występują trzy rodzime gatunki klonów: pospolity, polny i jawor. Spotykane w całym kraju, choć w górach zdecydowanie częściej występuje jawor. Klon polny zwany paklonem to drzewo często spotykane w krajobrazie rolniczym – wśród zadrzewień śródpolnych. Drewno klonu jest bardzo szeroko wykorzystywane w przemyśle jako surowiec do tworzenia mebli, podłóg, a także instrumentów. Zwyczaj odpukiwania w niemalowane drewno dotyczył właśnie drewna klonowego, co miało odgonić złe moce.

Len – jest jedną z najstarszych roślin uprawnych. Znany w starożytnej Mezopotamii i Egipcie. Uprawiany głównie w celu otrzymania włókna, z którego wyrabia się odzież, pościel, serwety. Z nasion produkuje się olej, a także po odpowiedniej przeróbce mogą służyć jako składnik leków. Olej wykorzystywany może być zarówno w kuchni, ale też jako surowiec kosmetyczny. Przy obróbce lnu pracowały najczęściej kobiety, co znajduje odzwierciedlenie w kulturze (pieśń „Prząśniczki” Stanisława Moniuszki, czy też opowiadanie Marii Konopnickiej „Jak to ze lnem było”).

Miedza – stanowiła od dawien dawna granicę pomiędzy polami uprawnymi. Jest to niezagospodarowany pas ziemi, na którym nie prowadzi się zabiegów agrotechnicznych. Dzięki temu stanowi miejsce bytowania zwierząt, korytarz ekologiczny sprzyjający ich migracji, a także enklawę dla różnych gatunków roślin, w tym coraz rzadszych chwastów śródpolnych.

Pojedyncze drzewa – sadzono je najczęściej, aby uczcić ważną rocznicę lub wydarzenie, np. urodziny dziecka. Sadzone na rozstajach dróg były drogowskazem dla wędrowców, a także miejscem odpoczynku. Często wieszano na nich kapliczki lub krzyże.

Studnie – wokół nich toczyło się często życie wsi – było to miejsce spotkań i wymiany poglądów. Stanowiły też źródło zaspokojenia podstawowych potrzeb człowieka. Do dziś wiele z nich jest spuścizną regionalnej sztuki ludowej. Najbardziej znanym typem studni jest tzw. „żuraw”.

Zadrzewienia śródpolne – podczas zakładania pól uprawnych pozostawiano je głównie dla ich funkcji łagodzącej wiatr, co poprawiało warunki uprawy. Stanowią enklawę coraz rzadszych odmian drzew i krzewów owocowych – śliw, jabłoni, grusz, dzikiej róży. Są również ostoją dla

lokalnej fauny – miejscem żerowania, schronienia, gniazdowania, a dla ptaków drapieżnych bywają także czatownią.

Aleje drzew – sadzone najczęściej wzdłuż ważnych traktów, dróg, wyznaczały ich bieg, co było istotne zwłaszcza podczas śnieżnej zimy. Pełniły również ważną funkcję dla ochrony plonów – zmniejszając oddziaływanie wiatru.

Kapliczka – stawiana często na rozstajach dróg. Otoczona niewielkim ogrodzeniem, które wyznaczało sferę sacrum i profanum. Kapliczki były drogowskazami. Budowano je jako dziękczynienie za otrzymane łaski lub jako pokutę. Często upamiętniały ważne wydarzenia. Do dziś najczęściej spotyka się w kapliczkach figurę św. Jana Nepomucena, który chronił okoliczne tereny przed powodzią.

Dobrochoczy – opiekun lasu, zwierzyny łownej, a także dobrych ludzi. Pomagał biednym i zagubionym na drogach. Występował pod postacią zwierząt.

Latawce – demony występujące pod postacią atrakcyjnych kobiet i mężczyzn, związane z wiatrami, kometami, spadającymi gwiazdami. Rozkochiwały w sobie ludzi, sprowadzały na nich gwałtowne uczucia i tęsknotę, zaś po jakimś czasie porzucały.

Lesawik – niegroźny mieszkaniec puszczy i kniei. Mieszał wędrowcom ścieżki, straszył pogwizdywaniem i śpiewem. Mógł przybierać postać leśniczego. Aby uniknąć jego gniewu składano mu drobne ofiary.

Południca – przeważnie młoda, blada kobieta ubrana w białe szaty. Mogła przybierać postać mgły unoszącej się nad polami i na miedzach. Zsyłała omdlenia, zasłabnięcia, bóle głowy czy inne przypadłości na odpoczywających lub wędrujących za dnia po polach.

Ubożęta – opiekuńcze duchy, które sprawowały pieczę nad domostwem. Zapewniały dostatek oraz ochronę od katastrof.

Wiła – kobieca postać o ognistych oczach, często utożsamiana z rusałką. Odważne, waleczne, zawierały niekiedy sojusze z ludźmi. Często jednak mamili wędrowców, porywały mężczyzn wpędzając ich w zabójczy krąg tańca. Uczciwe postępowanie i prawdomówność zapobiegały kłopotom podczas spotkania z wilami.

Szkieletowa chałupa słowińska – w takiej chacie mieszkali rybacy z terenów Pomorza. Szkieletowy charakter budynku wymuszony był przez oszczędności. Elementy drewniane to widoczne na zdjęciu słupy, zaś wypełnienie stanowił szachulec, czyli glina. Rzadziej były to cegły - wówczas konstrukcję nazywano murem pruskim.

Kraina Otwartych Okiennic – to teren łączący trzy podlaskie wsie: Trześciankę, Soce i Pawły, w dolinie Narwi. Domostwa tego terenu charakteryzują kunsztowne ozdoby okien i okiennic, niespotykane w innych regionach Polski. Nazwa tego regionu to również nazwa projektu ochrony krajobrazu kulturowego.

Kurpie – ozdoby wieńczące dachy w Puszczy Zielonej i Puszczy Białej to śparogi. Ozdoby mocowano na ścianach szczytowych (czyli na krótszych bokach chat). Przyjmowały postać baranich rogów, toporków czy głów zwierząt.

Mazowsze – ta biała chata zbudowana jest w konstrukcji wieńcowej (zrębowej) – to znaczy że ściany zbudowane są z drewnianych bali układanych poziomo jeden na drugim. Aby konstrukcja była trwała, krzyżowano w narożu budynku bale – na różne sposoby. Na ilustracji widoczne jest mocowanie „na rybi ogon” lub inaczej „na jaskółczy ogon”.

Warmia – na północnej Warmii zamożniejszy właściciel mógł pozwolić sobie na zbudowanie chałupy z wysuniętym podcieniem. Masywne słupy podtrzymujące konstrukcję były zazwyczaj ozdobne. Niekiedy zamiast szachulca (czyli gliny, którą tynkowano na biało) układano starannie cegłę w mur pruski.

Łemkowszczyzna – chata łemkowska nazywana była chyżą. Pod jednym dachem znajdowały się pomieszczenia mieszkalne, inwentarskie i gospodarcze. Stodołę stanowił zazwyczaj ogromny strych. Pod jednym dachem mieszkali więc i ludzie, i zwierzęta gospodarskie. Powszechnie było malowanie ścian na zewnątrz i bielenie szpar między belami.